

ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

УДК 323.2-044.922(477)“1979/1991”]:355.11

© Дмитро ОСТРОВИК

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВОЇНІВ-«АФГАНЦІВ» В УКРАЇНІ 1979–1991 рр.

Державна політика щодо учасників бойових дій повинна становити собою комплексну, цільову програму із забезпечення їхніх потреб та запитів у мирному житті. Це і соціальне забезпечення демобілізованих бійців, заходи медико-психологічної реабілітації, належні умови соціальної адаптації та позиціювання їх у соціумі, можливість індивідуальної та колективної самореалізації ветеранів, складова частина національного виховання підростаючого покоління та ін.

У статті на основі архівних джерел та літератури робиться спроба висвітлити процес формування державної політики щодо демобілізованих воїнів-«афганців» в УРСР упродовж 1979–1991 рр. Відповідно до внутрішньополітичного розвитку СРСР/УРСР простежено трансформацію державної політики щодо «воїнів-інтернаціоналістів» та виокремлено два етапи, хронологічний рубіж між якими ознаменував початок «перебудовчих» процесів.

Зазначено, що встановлення певних елементів соціального забезпечення для «афганців» – пільг «для військовослужбовців, працівників та службовців», із числа Обмеженого контингенту радянських військ та їхніх сімей відбулося на четвертому році війни. Однак цілісної державної підтримки щодо «воїнів-інтернаціоналістів» не існувало, реалії воєнної дійсності були відомі лише демобілізованим бійцям, відповідно – ідентифікація «афганців» лишалася на рівні самовизначення учасників бойових дій.

Установлено, що на республіканському рівні державна політика щодо воїнів-«афганців» та сімей загиблих бійців, у рамках якої простежується комплексність – виокремлюються організаційна, пропагандистська, соціальна складова, почала формуватися лише із середини 1987 р., після низки критичних зауважень, що прозвучали на засіданні Секретаріату ЦК ЛКСМ України. Після чого, як засвідчив аналіз документів обласних органів влади (Вінницького та Волинського обкомів КПУ), державна політика щодо «афганців» містила перелік організаційно-практичних заходів щодо підтримки «воїнів-інтернаціоналістів» в Україні.

Ключові слова: Радянський Союз, УРСР, «афганська війна», воїни-«афганці», державна політика, ради воїнів запасу, клуби «воїнів-інтернаціоналістів», увічнення пам'яті.

Бойові дії на Сході України, як один із головних викликів для державності та соціуму, поява соціальної категорії із числа добровольців, військових, силовиків, (бійців АТО/ООС) актуалізували перегляд низки проблем, пов'язаних із розбудовою війська, громадських інституцій, виробленням програм медико-психологічної реабілітації, соціалізації для учасників бойових дій у мирному житті. У цьому контексті важливим видається вивчення сторінок минулого (наприклад, близького для українського суспільства досвіду воїнів-«афганців», для яких складною стала соціальна адаптація після повернення з війни). Воєнна дійсність радянських військ «поставала» вкрай заідеологізованою, реалії війни приховувались, шлях до визнання «афганців» на колективному рівні розпочався у «перебудовчий» період, за два роки до закінчення війни. Разом із цим демобілізовані воїни потребували вирішення проблем, пов'язаних із наслідками війни соціального характеру – каліцтвами, перенесеними захворюваннями, проблемами психіки та ін.

Мета статті полягає у висвітленні процесу формування державної політики щодо воїнів-«афганців» в Україні в розрізі трансформаційних змін внутрішньо-політичного розвитку Радянського Союзу від кінця так званого брежневського «застою», коли радянські війська «увійшли» в Афганістан 25 грудня 1979 р., до проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 р., закінчення радянського періоду та появи нових державницьких управлінських структур.

Окремі аспекти теми вивчали вітчизняні та зарубіжні дослідники. Зокрема, зв'язок владних інституцій із неформальними об'єднаннями, також і «афганськими» осередками, у період «перебудови» висвітлювали українські дослідники М. Багмет, С. Сорока, К. Левчук [3; 13; 14]. Ширші хронологічні рамки в українській історіографії охоплюють роботи С. Червонописького, котрий досліджував становлення «афганського» руху в УРСР, та А. Костирі, який розкривав історіографічний та джерелознавчий аспект «афганського» руху в Україні [32; 33; 12]. Російські науковці Н. Авдоніна та О. Сенявська, аналізуючи радянські засоби масової інформації, висвітлювали зміну «образу» війни та, власне, образу «афганця» в радянському суспільстві [2; 19]. Динаміку правового статусу учасників бойових дій вивчала Н. Данилова [5].

Коли військовий контингент ввели на територію Афганістану, головною тезою радянського керівництва стало «надання допомоги афганському народу та уряду у боротьбі проти зовнішньої агресії». При цьому зазначалося, що військові ОКРВ «виконують інтернаціональний обов'язок у дружньому Афганістані на прохання революційного уряду» [19, 233; 18, 8]. Офіційних документів, які б стосувалися регламентації державної політики щодо воїнів-«афганців» у той період, ми не знайшли. У Н. Данилової, яка вивчала динаміку правового статусу «афганців» та юридичне закріплення за ними відповідних прав, зустрічаємо пояснення такого стану речей. Дослідниця зазначала, що відповідно до офіційного політичного дискурсу радянські війська виконували на території Афганістану функції захисту мирного населення, а не вели війну, тому не було «офіцій-

них» документів, котрі так чи інакше могли вказати на факт участі в бойових діях. У той період категорія «війна» використовувалася в юридичних документах тільки щодо Великої Вітчизняної війни і статус «ветеранів» отримували лише ветерани та інваліди «ВВв». Правовий статус інших воєнних конфліктів та їхніх учасників, у випадку їх офіційного визнання, будувався за принципом «віднесення», «приписування» до категорії «ВВв» та прирівнювання до їхнього ветеранського статусу [5]. На випадок із «юридичною невизначеністю» вказував «воїн-інтернаціоналіст»: «...Прийшов час, нас – на “дембель” за наказом у листопаді 1981 р. Повернувся з війни, і що мене особливо вразило – вороже відношення до «афганців». У військовому квитку “афганцем” не зазначаюсь, там лише печатка військової частини ПП [польова пошта. – Авт.] 127717 – і ні слова про перебування в ДРА та участі в бойових діях. “Виходив” свідоцтво про право на пільги “афганця”. У нас так буває...» [16, 23]. Утім, «юридична невизначеність» жодним чином не сприяла, наприклад, згуртуванню та об'єднанню «афганців» після повернення додому. Учасник бойових дій та дослідник війни С. Червонописький зауважував, що з появою перших організацій «ветеранів спецоперації» (учасників «афганської» війни) частка осередків Всесоюзної організації ветеранів війни і праці, яка була основною ветеранською організацією, не приймала «афганців» до своїх структур, із настою ставившись до їхньої громадської діяльності. Причиною цьому дослідник вважає «замовчування спецоперації» [33, 47].

Важливим моментом державної політики щодо військових, серед іншого, є увіковічення їхньої пам'яті. Однак увічнення загиблих «афганців» шляхом установлення надписів на могилах бійців тогочасним радянським керівництвом вважалося «не зовсім правильним з політичної точки зору». Зазначалося, що проводити поховання потрібно з почестями, однак «увіковічувати їх пам'ять» було «зарано» та «не доцільно», а відповіді батькам, діти яких загинули в Афганістані, мали бути «лаконічними» та «стандартними», що засвідчено в робочій записці засідання політбюро Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу від 30 липня 1981 р., матеріали з якої подавав О. Ляховський [15, 199]. Радянський воєначальник, генерал армії В. Варенников у контексті паралелей між «Афганістаном» та «В'єтнамом» з цього приводу писав: «...у нас все було зроблено бридко. Спочатку не тільки не дозволяли писати, але й говорити про проблеми Афганістану. Ну чому треба було приховувати від свого народу, що вирішено послати синів народу на війну? Чому світова громадськість не повинна була знати про цілі і завдання введення наших військ в Афганістан ще до їх введення? Адже цілі були благородні. І навіть найсвятіше – поховання загиблих – і то споганили» [4, 415]. Так поданий матеріал засвідчує розгляд радянським керівництвом окремих питань щодо воїнів-«афганців» – загиблих бійців.

Уперше озвучення «теми Афганістану» з офіційної трибуни в Україні відбулося на пленумі Центрального Комітету Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України (далі – ЛКСМУ) у червні 1982 р. На вказаному заході помічник

начальника політуправління з комсомольської роботи Прикарпатського військового округу А. Гайдай навів приклади бойового життя комсомольців округу, які служили в Афганістані. Учасники пленуму зрозуміли, що радянські бійці переймаються «аж ніяк не шефськими концертами в афганських кишлаках» [33, 47]. Так, офіцер говорив: «...Комунізм – це молодість світу, і його зводили молодим. Але будівництво комуністичного суспільства потребує надійного збройного захисту» [21, 105]. З «деяких прикладів бойового життя воїнів-прикарпатців» майор навів випадки, коли бійці врятували із танка тяжко пораненого командира та під ворожим вогнем противника несли його 2 км, де йому була надана медична допомога, інший боєць прикрив грудьми командира взводу, а сапер під час операції «по знищенню бандитських формувань» забезпечив рух танкової колони, знешкодивши багато мін [21, 107]. Відкинувши ідеологічно-пропагандистську складову, варто зазначити: в Афганістані велися бойові дії з відповідними для її учасників наслідками.

Натомість на час скупі згадки про війну в Афганістані (хоча й на республіканському рівні) ми не натрапили на матеріали, які б вказували на формування державної політики щодо «афганців». Дослідник «афганського» руху в Україні С. Червонописький відзначав, що лише через три роки після початку війни – 17 січня 1983 р. – ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР було ухвалено спільну таємну Постанову «Щодо пільг військовослужбовцям, працівникам та службовцям, що знаходяться у складі обмеженого контингенту радянських військ на території Демократичної Республіки Афганістан та їх сім'ям», «розтаємничену» та вперше опубліковану в 1988 р. [33, 40]. Щодо цього Н. Данилова вказувала на початок формування (фактично на четвертому році війни!) спеціальної категорії осіб, за якою закріплювався статус учасника бойових дій [5, 79].

Проте це був період, коли офіційна інформація щодо подій в Афганістані була вкрай заідеологізованою. Реалії воєнної дійсності, роль та участь у ній радянських військових лишались поза інформованістю радянського суспільства, хоча висвітлення вказаних питань у засобах масової інформації становить окремий напрям державної політики. Відповідно до постанови ЦК КПРС від 7 червня 1985 р. перелік відомостей щодо радянських військ в Афганістані, розроблений міністерствами оборони, закордонних справ та Комітетом держбезпеки, містив інформацію, яку дозволялось публікувати. Можна було висвітлювати дії Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані, однак – «без показу» його участі в бойових діях: організацію і хід бойової підготовки, розміщення в тимчасових місцях військових частин, повсякденну діяльність, проведення спільних з урядовими афганськими частинами тактичних навчань «в масштабі не вище батальйону»; відвідування радянських частин керівниками партії та афганського уряду, проведення заходів партійно-політичного характеру і культурно-масової роботи у військах; нагородження радянських військовослужбовців без показу їх конкретної бойової діяльності, що слугувала підставою для нагородження; залучення авіації та автотранспорту для перевезень вантажів місцевому населенню

і виділення бойових підрозділів для супроводу колон і охорони окремих об'єктів, що будувались; наявність і роботу радянських військових фахівців з надання допомоги афганським військовослужбовцям в освоєнні бойової техніки, яка постачалась зі сторони СРСР; застосування (у поодиноких випадках) радянськими військовослужбовцями, відділеннями (екіпажами, розрахунками) і взводами штатного озброєння з метою самооборони при нападі на них «заколотників» у ході занять та навчань, у період пересування і патрулювання, при виконанні інших повсякденних завдань, охорони та оборони своїх і спільно з воїнами ДРА афганських об'єктів, розмінуванні, доставці вантажів, супроводі транспортних колон, проведенні повсякденних польотів бойових вертольотів і літаків; окремі одиничні факти (не більше одного в місяць) поранень або загибелі радянських військовослужбовців при виконанні військового обов'язку»; присвоєння військовим звання Герой Радянського Союзу «з показом героїзму та мужності», однак без відомостей про участь підрозділів і частин, де вони служили, у бойових діях та інше [15, 297, 298].

Окрім цього, у центральних друкованих органах, матеріалах військових округів, республіканських, обласних виданнях дозволялося висвітлювати інформацію щодо дій «невеликих радянських військових підрозділів» по відбиттю нападів на них та об'єкти, корті вони охороняли, допомогу радянських підрозділів урядовим афганським військам та місцевому населенню в боротьбі із бандформуваннями; «окремі випадки героїчних дій радянських військовослужбовців при виконанні ними бойових завдань, з показом їх мужності та стійкості»; відомості з описом бойових подвигів бійців, а також факти проявів турботи щодо «афганців», що стали інвалідами, та сімей загиблих воїнів. Разом із цим у постанові, як і раніше, заборонялося висвітлювати участь ОКРВ у бойових діях в Афганістані (від роти та вище), розповідати про досвід бойових дій та конкретні завдання радянських військ. Натомість пропонувалося продовжити «широку публікацію контрпропагандистських матеріалів» радянських та зарубіжних авторів, що «розкривали фальсифікації» західної преси [15, 298].

Переломним періодом у виробленні державної політики щодо «афганців» став XXVII з'їзд КПРС (25.02. – 06.03.1986), однією із центральних тем якого стала «афганська проблема». М. Горбачов ознайомив делегатів із виробленим планом поетапного виводу радянських військ, які, як заявляв генсек, будуть виведені після досягнення політичного врегулювання афганського конфлікту, що гарантувало унеможливлення збройного втручання у внутрішні справи Афганістану [17, 600]. Далі, на засіданні Політбюро 26 червня 1986 р., він говорив про вихід Афганістану «на новий рівень», зауважуючи, що радянська сторона повинна робити все так, щоб афганська «більше брала на свої плечі». «Це не наша війна», – висловлювався А. Громико, який на момент вводу військ очолював Міністерство іноземних справ, а на час вказаного з'їзду був головою Президії Верховної Ради СРСР [17, 601]. Із розумінням радянським керівництвом необхідності швидшого врегулювання конфлікту та виводу військ з Афганістану

спостерігається зміна державної політики щодо «воїнів-інтернаціоналістів». Уперше згадка про «інтернаціональний обов'язок» та вимогу віддати шану полеглим при його виконанні з'явилася у Постанові ЦК КПУ «Про організацію виконання в республіці Постанови ЦК КПРС “Про заходи у зв'язку із 45-ю річницею початку Великої Вітчизняної війни”». Серед наведених С. Червонопиським положень було «провести 22 червня покладання вінків... на могили... військово-вслужбовців, що загинули при виконанні інтернаціонального обов'язку у післявоєнний період» [32, 71]. А. Костиря відзначав, що до 1986 р. в партійних документах не згадувалося про «спецоперацію» (війну в Афганістані), не було поняття «воїн-інтернаціоналіст». Лише 29 грудня 1986 р. на засіданні Політбюро ЦК КПУ ставилася вимога «активно залучати до виховання молоді воїнів-інтернаціоналістів, розширити мережу військово-патріотичних об'єднань, оборонно-спортивних оздоровчих таборів, союзів молодих воїнів запасу» [12, 331]. «Військово-патріотичне» виховання молоді, увагу до якого необхідно було посилити, мало сприяти формуванню готовності захищати «соціалістичну Вітчизну». У зв'язку із цим пропонувалося «ширше використовувати приклади виконання інтернаціонального обов'язку радянською молоддю» [27, 28]. Віднайдено інформацію парткомітетів Волинського обкому компартії України щодо виконання постанов партії та уряду щодо подальшого покращення матеріально-побутових умов учасників та інвалідів ВВв, Радянської армії та праці, а також щодо реалізації в області встановлених державою пільг «афганцям», що отримали інвалідність «при виконанні інтернаціонального обов'язку» та сім'ям загиблих. «Пільги та переваги» для вказаних категорій стосувалися вирішення житлового питання (надання квартир, будівництво та ремонт житла), забезпечення паливом та зв'язком (встановлення телефонів), автотранспортом, можливістю оздоровлення (забезпечення санаторно-курортними путівками), сприяння працевлаштуванню, «переваги» у торгово-побутовому обслуговуванні, потреби у «шефстві» [11, 63–65]. Окрім цього, як зазначалось у документі, інваліди Радянської армії, що отримали інвалідність в Афганістані, поза чергою обслуговувалися лікувальними закладами області. У 1984 р. вони пройшли комплексні медичні огляди та були взяті на диспансерний облік, дев'ять осіб пройшли стаціонарне лікування. Згідно з даними, у 1985 р. особи вказаної категорії повторно пройшли обстеження в госпіталі для інвалідів ВВв, десятеро – пройшли лікування, двоє – були протезовані [11, 66]. Вказана інформація подавалася станом на 20 квітня 1985 р. Слід наголосити й на тому, що згідно з документом, пільги стосувалися лише категорії інвалідів Радянської армії («афганців», які в Афганістані отримали інвалідність) та сімей загиблих воїнів. Кількісні та якісні показники цього питання потребують окремого, ретельного розгляду.

В офіційних поданнях цього періоду представники влади «афганців» вважали «неформалами». Як вказував А. Костиря, «діючи під прямим партійним керівництвом, довго не визнавав воїнів-інтернаціоналістів і комсомол» [12, 331]. В «Інформації обласних комітетів комсомолу України щодо неформальних

об'єднань молоді», за «даними неформальних груп молоді у Волинській області», «афганців» подавали після «металістів», «байкерів» та фанатів футбольного клубу «Торпедо» [31, 3, 4]. Попри це, «воїни-інтернаціоналісти», організовуючись, виконували певну роботу. Зокрема, у Луцьку міськомкомсомолу з «афганцями» педінституту утворили раду молодих воїнів запасу. 19 березня 1987 р. провели установчі збори та затвердили положення. До об'єднання увійшло 15 демобілізованих воїнів, 9 із яких служили в Афганістані. Робота об'єднання скеровувалася на залучення «воїнів запасу» до військово-патріотичного виховання підростаючого покоління, його підготовки до військової служби. Секція «воїнів-інтернаціоналістів» збирала відомості про побратимів, які отримали інвалідність, сім'ї бійців, які загинули, стан «шефства» над могилами військових. Окрім того, «афганці» взяли участь у маніфестації та покладанні вінків 9 травня. Тоді ж відбувся марш пам'яті та зустріч «воїнів-інтернаціоналістів». Поряд із цим демобілізовані десантники ініціювали створення допризовних клубів. Зокрема, був створений клуб «Юний десантник» для юнаків, котрі перебували на обліку в інспекції у справах неповнолітніх. Об'єднання воїнів запасу вийшло із пропозицією до міської влади щодо присвоєння вулиці міста імені воїна, який загинув в Афганістані, кавалера ордена Бойового Червоного прапора. Того ж року був підготовлений ескіз меморіальної дошки [31, 3, 4].

Роботою воїнів-інтернаціоналістів у Полтавській області також керувала обласна рада воїнів запасу. Її члени залучалися до проведення військово-спортивних ігор «Зірниця», «Орля» та до роботи військово-спортивних таборів [31, 44]. У Чернівецькій області клуб «воїнів-інтернаціоналістів» «Обов'язок» був створений 30 жовтня 1986 р. на базі Будинку культури заводу «Гравітон». До об'єднання входило 150 воїнів-«афганців» [31, 57].

Так, об'єднання «афганців» організовувались також за сприяння владних інституцій. Як відзначалося керівниками ЛКСМ України, комітети комсомолу накопичили певний досвід в організації роботи з воїнами запасу, зокрема з «воїнами, котрі виконували інтернаціональний обов'язок в Демократичній республіці Афганістан». «Практично в усіх» міських та районних комсомольських організаціях були створені «ради воїнів-інтернаціоналістів», понад 1800 «афганців» брали участь у роботі військово-патріотичних клубів та об'єднань, оборонно-спортивних таборів. Проводилася робота з увіковічення пам'яті воїнів – молодіжно-комсомольські колективи зачисляли до своїх «загонів» загиблих бійців, школи та піонерські дружини були названі іменами героїв, брали шефство над іменними полями, у Дніпродзержинську створювався бюст «афганця», поета О. Стовби, що мав «відкрититись» на день народження «Ленінського комсомолу». У Київській області були створені робочі групи, які вивчали житлово-побутові умови та проблеми працевлаштування «афганців». Комсомольські організації, за адміністративним принципом, закріплювалися за госпіталями, будинками-інтернатами та санаторіями для «інвалідів Великої вітчизняної війни» та воїнів, «що отримали поранення при виконанні інтернаціонального обов'язку».

У перелічених закладах проводилися конкурси художньої самодіяльності, зльоти творчої молоді, шефські вечори, збиралися кошти на купівлю книг для бібліотек. Окрім цього, комсомольські організації в Криму для підшефного інфекційного шпиталю в Кабулі збирали продовольчі та промислові товари [30, 30, 31].

Проте на республіканському рівні стан шефської роботи комітетів комсомолу республіки над воїнами-інтернаціоналістами та сім'ями загиблих містив низку серйозних недоліків та негативних явищ. Вивчаючи стан речей на місцях, секретаріат ЦК ЛКСМУ апелював до комітетів комсомолу на основі листів громадян, котрі свідчили про факти «формально-бюрократичного відношення до прохань воїнів-інтернаціоналістів та сімей загиблих воїнів». Окремі листи містились у газеті «Правда» у статті «Я вас в Афганістан не посилав» (5 серпня 1987 р.) [30, 4, 31; 1, 3]. Окрім цього, за інформацією Секретаріату ЛКСМУ, у Волинській області Ковельський міськком комсомолу не володів інформацією щодо «соціально-побутових потреб» «афганців», не вів «системи обліку, реалізації запитів та потреб воїнів-інтернаціоналістів та сімей загиблих», зустрічі з «афганцями» проводилися несистематично, в окремих сім'ях загиблих воїнів та інвалідів представники комсомольських організацій не були жодного разу. Схожа ситуація мала місце у Старовижівському районному, Нововолинському міському осередках, у Житомирській області в Чуднівському районі, серед районних організацій Сумської, Кримської, Хмельницької областей. «Не послідовними» в роботі з «молодими воїнами запасу» були Севастопольський міськком комсомолу, окремі районні комітети Харківської та Тернопільської областей. Павлоградський міський осередок комсомолу у Дніпропетровській області роботу з «інтернаціоналістами» «пустив на самотік»: не володів інформацією щодо потреб «афганців», рада воїнів запасу (утворена у січні 1987 р.) «бездіяла» [30, 31]. Обласні, міські, районні комсомольські комітети не налагоджували контактів із військовими комісаріатами та відділами соціального забезпечення, не володіли інформацією щодо демобілізованих бійців, не проводили з ними зустрічей та бесід під час зарахування на комсомольський облік, не сприяли їхньому працевлаштуванню [30, 32]. Щодо організації «афганських» осередків вказувалося, що ради воїнів запасу були створені у «кожному другому міськкомі, райкомі комсомолу Дніпропетровської, Запорізької, Чернігівської» областей та у кожному третьому осередку Херсонської та Кримської областей [30, 33].

На подолання негативних явищ у держаній підтримці над «афганцями» Секретаріат ЦК ЛКСМ України на засіданні 11 серпня 1987 р. постановляв здійснити низку вказівок організаційного та практичного характеру. Матеріали з протоколу засідання «Про посилення шефства комсомольських організацій республіки над воїнами-інтернаціоналістами та сім'ями загиблих» ми поділили на кілька груп. Організаційна частина вказувала бюро Волинського, Дніпропетровського, Кримського, Житомирського обкомів комсомолу та особисто першим секретарям на наявні недоліки в організації роботи з шефства над воїнами-

інтернаціоналістами та сім'ями загиблих і зобов'язувала обласні, міські та районні комітети комсомолу спільно з військовими комісаріатами, органами соціального забезпечення до 20 серпня 1987 р. уважно проаналізувати стан шефської роботи комсомольських та піонерських організацій республіки над госпіталями, воїнами-інтернаціоналістами, сім'ями загиблих воїнів. Організувати заходи щодо суттєвого посилення цієї роботи; підвищити вимогливість до комсомольських працівників щодо уважного розгляду письмових та усних звернень воїнів-інтернаціоналістів, сімей загиблих бійців та у кожному конкретному випадку вживати заходи, котрі б забезпечували реалізацію вказаних завдань. Регулярно проводити зустрічі членів бюро комсомольських кадрів з воїнами запасу; опублікувати зміст цієї постанови в республіканських молодіжних газетах. Обласним, міським, районним комітетам комсомолу налагодити облік прибулих (демобілізованих) воїнів-інтернаціоналістів. Відділу спортивної та оборонно-масової роботи ЦК ЛКСМУ, обкомам, міськкомам, райкомам комсомолу завершити у 1987 р. створення обласних, міських та районних рад воїнів запасу, скерувавши їхню діяльність на удосконалення військово-патріотичного виховання молоді, підготовку юнаків до військової служби, а також контроль за дотриманням надання пільг для інвалідів Радянської армії, воїнів-інтернаціоналістів у рамках законодавства [30, 5, 6].

Пропагандистський складник передбачав активне залучення «афганців» до громадської роботи, «добиватись, щоб у кожного з них було конкретне партійне, комсомольське або суспільне доручення. Вважати доцільним залучати воїнів-інтернаціоналістів до роботи в оборонно-спортивних оздоровчих таборах і військово-патріотичних об'єднаннях. Активно висувати воїнів-інтернаціоналістів, котрі мають авторитет у молодіжному середовищі, на комсомольську роботу, до складу керівних органів комсомольських організацій, кращих із них рекомендувати для вступу у члени КПРС, організувати виступи в госпіталях агітаційно-пропагандистських груп, художніх колективів. Відділам пропаганди та агітації, спортивної та оборонно-масової роботи ЦК ЛКСМУ, обкомам комсомолу забезпечити публікацію на сторінках молодіжної преси матеріалів та підготовку тем радіопередач, у яких яскраво розповідатиметься про життя, подвиги, мирну працю воїнів-інтернаціоналістів – вихованців республіканської комсомольської організації. Із участю воїнів-інтернаціоналістів у вересні 1987 р. на сторінках газети “Молодь України” провести “круглий стіл”, а на сторінках газети “Комсомольське знам'я” – “пряму лінію” із секретарем ЦК ЛКСМУ тов. Соколовим Ю.Д. по проблемам військово-патріотичного виховання молоді» [30, 5, 7].

Увічнення пам'яті в документі спрямовувало роботу відділів ЦК ЛКСМУ, обласних, міських та районних комітетів комсомолу на продовження увічнення пам'яті воїнів, «загиблих при виконанні інтернаціонального обов'язку», та які проявили мужність і героїзм. Зазначалося «ширше практикувати включення їх (“афганців”) до складу передових комсомольсько-молодіжних колективів, присвоєння імен загиблих (воїнів) піонерським дружинам, полям», проводити

організацію спортивних змагань на призи воїнів-інтернаціоналістів, облаштувати в навчальних закладах куточки пам'яті, спорудження бюстів та пам'ятних знаків на честь загиблих бійців, організувати роботу з благоустрою могил загиблих воїнів-інтернаціоналістів, постійно доглядати за ними [30, 6].

Складник соціальної опіки ухвалював відділам ЦК ЛКСМУ, обласним, міським, районним комітетам комсомолу забезпечити ефективне шефство комсомольських і піонерських організацій, тимурівських загонів над госпіталями, інвалідами Радянської армії, сім'ями загиблих воїнів, постійно надавати їм допомогу у вирішенні побутових питань, під час працевлаштування, виділити путівки в будинки відпочинку, санаторії, піонерські табори. Створити в комсомольських організаціях підприємств торгівлі та побутового обслуговування комсомольські служби шефства з виконання замовлень ветеранів та інвалідів Радянської армії на дому. За погодженням із місцевими органами охорони здоров'я регулярно направляти на будівництво та облаштування госпіталів, а також для роботи в них спеціалізованих студентських загонів. Управлінню справами ЦК ЛКСМУ, обкомам комсомолу забезпечити виконання у повною мірою раніше ухвалених рішень щодо оплати проїзду воїнів-інтернаціоналістів до місця лікування, надання матеріальної допомоги інвалідам Радянської армії, сім'ям загиблих, першочерговому зарахуванні до складу молодіжно-житлових комплексів і молодіжних кооперативів інвалідів Радянської армії, незалежно від їх місця роботи та проживання, надання матеріальної допомоги госпіталям, виділенні воїнам-інтернаціоналістам пільгових путівок по лінії Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» [30, 7].

Огляд документів обласних органів влади засвідчує наявність уваги щодо демобілізованих «воїнів-інтернаціоналістів» та вживання заходів організаційного характеру щодо них на місцях. Зокрема, можемо проаналізувати напрями державної політики та стан державної підтримки «афганців» у Волинській і Вінницькій областях (від 1987 р.).

У цьому контексті державна політика щодо «афганців»/«воїнів-інтернаціоналістів» в УРСР формувалась керівництвом ЦК КПРС, ЦК КПУ. Питання щодо соціального забезпечення – житлове (житлом, паливом), медичне (підготовка військових шпиталів, забезпечення воїнів-інвалідів ортопедичним взуттям і засобами пересування), розгортання пропаганди мужності та героїзму воїнів-інтернаціоналістів, увічнення пам'яті загиблих та залучення до «суспільно корисної» праці тих, хто поверталися живими, виховання молоді на прикладі інтернаціоналізму «афганців» – «виходили» з резолюції керівництва ЦК Компартії України [6, 6–8].

Зокрема, серед організаційних моментів слід вказати на «пропозиції» Волинського обкому КПУ до міських та районних осередків партії, первинних партійних організацій перевірити виконання Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1983 р. і з «особливим тактом та увагою» поставитися до задоволення потреб воїнів-інтернаціоналістів у частині встановлених для

них пілг (житлом, паливом, санаторно-медичним обслуговуванням, наданням інвалідам ортопедичного взуття, засобів пересування). Вказувалося на сприяння працевлаштування демобілізованих «афганців», направлення їх на навчання у вузи, технікуми, профтехучилища. «Перевірці» підлягало увічнення пам'яті загиблих. Забезпеченням вказаного мали займатися партійний, комсомольський актив, функціонери міськвиконкомів, профсоюзу, військових комісаріатів, органів соціального забезпечення [9, 6]. Як і вказівки центральних органів влади у питаннях державної політики щодо «афганців», пропозиції обкому містили ідеологічно-пропагандистський складник. Зокрема, йшлося про координацію культосвітніх закладів, редакцій газет і радіомовлення задля пропаганди подвигів та героїзму воїнів в Афганістані, висвітлення їхнього життя після військової служби. Мужні вчинки радянських військових в Афганістані мали популяризувати у школах, музеях, будинках культури та клубах (наочність мали демонструвати портрети, листи, спогади побратимів), що мало слугувати формами ідейно-виховної роботи серед молоді [9, 6, 7].

Водночас велике значення надавалося також залученню демобілізованих «афганців» до виховної роботи серед населення та передусім молоді. У зв'язку з цим планувалась організація «виступів» «афганців» на підприємствах, в організаціях, колгоспах, радгоспах та навчальних закладах; залучення їх до робіт у юнацьких військово-патріотичних об'єднаннях, «університетах майбутнього воїна», школах ДТСААФ (Добровільне товариство сприяння армії авіації і флоту), до проведення «Дня призовника», проводів до армії, проведення змагань з військово-прикладних видів спорту, військово-спортивних ігор, «опіки» над правопорушниками серед неповнолітніх. Водночас декларувалось, «в міру можливостей», обрання «воїнів-інтернаціоналістів» до складу партійних, радянських, профспілкових, комсомольських, громадських організацій. Сприяти вихованню молоді мало створення при міських та районних комітетах комсомолу рад воїнів запасу, до складу яких мали входити «воїни-інтернаціоналісти». У пропозиціях обкому розглядалося питання увічнення пам'яті загиблих воїнів у назвах вулиць, площ, шкіл, піонерських дружин та загонів [9, 7]. Про реалізацію «наміченого» відповідні установи та держоргани мали відзвітуватись у досить короткий термін – від лютого до 15 березня 1987 р. Утім, з боку держорганів констатувались випадки з «тяганиною» щодо питання облаштування приміщень для клубів, у яких «афганці» займалися з підлітками (приміщення клубу «Юний десантник» у луцькій школі облаштовувалося більше двох років); не вирішувалося питання з виділенням приміщення для Старовижівської районної ради воїнів запасу тощо [9, 2].

Після низки критичних зауважень, котрі прозвучали на засіданні Секретаріату ЦК ЛКСМ України 11 серпня 1987 р. (які стосувались, зокрема, роботи з «афганцями» у Волинській області, зазначених вище), спостерігаємо проведення організаційно-практичних заходів щодо воїнів-«афганців». Секретар Волинського обкому КПУ 16 жовтня 1987 р. утвердив доручення з «посилення

роботи з воїнами-інтернаціоналістами, інвалідами Радянської армії та сім'ями загиблих під час виконання інтернаціонального обов'язку в Афганістані» [9, 16]. Вказувалося забезпечити на місцях контроль за виконанням вимог ЦК КПРС та ЦК Компартії України щодо покращення матеріально-побутових умов демобілізованих «афганців», інвалідів Радянської армії та сімей загиблих бійців, проявляти увагу до потреб батьків та близьких родичів загиблих і тих, які отримали інвалідність під час виконання інтернаціонального обов'язку, цікавитися потребами та «запитами» сімей військовослужбовців строкової служби та вирішувати їхні побутові питання. Окрім цього, у дорученні вказувалося міськкомам, райкомам та обкому ЛКСМУ до кінця року вирішити питання про створення клубів для воїнів-інтернаціоналістів та залучати їх до «роботи з молоддю» (з негативними проявами поведінки серед підлітків); «ініціативніше» проводити роботу з увічнення пам'яті загиблих (зарахування до складу колективів, комсомольських організацій, присвоєння їхніх імен вулицям, площам, піонерським дружинам). Давалася вказівка держустановам, їхнім відділам та органам (наприклад, соціального забезпечення та охорони здоров'я) задовольняти потреби та запити вказаної категорії населення, інформувати їх про пільги [9, 13–15].

Зауваження та розпорядження щодо державної підтримки воїнів-«афганців» подавалися на засіданні Бюро Вінницького обкому КПУ (26 серпня 1987 р.), під час розгляду недоліків у виконанні тієї ж Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1983 р. Керівництво окреслило низку негативних моментів у роботі з демобілізованими «афганцями» та сім'ями загиблих воїнів, що стосувались матеріально-побутових проблем, соціального забезпечення (зокрема, медичного), торгового й інших форм обслуговування [7, 4]. «У вирішенні цих завдань, – як вказувалось у протоколі, – нерідко проявляється кампанійський підхід». У низці міськвиконкомів, профспілкових та комсомольських органах не було вироблено системи обліку «афганців» та сімей їхніх побратимів, що загинули; по диспансеризації (яку пройшло 80 %) та оздоровленню (за півтора року в санаторіях оздоровлено лише дев'ять чоловік зі ста десяти, хто цього потребував); незадовільне використання можливостей курортів та лікувальних закладів області; недоліки в ремонті та технічному обслуговуванні автомобілів інвалідів – не достатня координація облвиконкомом та міськвиконкомом із керівниками відповідних служб та організацій у питаннях забезпечення та обслуговування автомобілів інвалідів; самоусуненні в цьому плані обласної ради профспілок; відсутності чіткості у процесі розгляду листів та звернень осіб; пасивна позиція районних військкоматів, котрі своєчасно не інформували місцеві органи влади про звільнених у запас «афганців», не підіймали питань їхнього працевлаштування з урахуванням спеціальності та стану здоров'я та допускали формалізм під час вручення урядових нагород [7, 5]. Водночас констатувалася незадовільна робота районних комсомольських комітетів із залучення «афганців» до громадської роботи, ненадання належної уваги з боку обласного комітету комсомолу щодо узагальнення та впровадження накопиченого досвіду залучення «воїнів-

інтернаціоналістів до військово-патріотичного та інтернаціонального виховання молоді», та те, що мужність і героїзм самих «афганців» не знаходять вираження на сторінках преси та обласного радіомовлення [7, 6].

Услід за критичними зауваженнями Бюро Вінницького обкому зобов'язувало міські та районні партійні осередки «прийняти вичерпні заходи» з усунення недоліків у здійсненні матеріально-побутового, медичного, соціального, торгового обслуговування солдатів, офіцерів, службовців та сімей загиблих воїнів. У зв'язку із цим державним органам (облвиконкому, міськвиконкомам, обласній раді профспілок, обкому комсомолу) давалась вказівка привести до порядку облік осіб вказаних категорій, їхніх потреб, запитів, «пільг та переваг», що містились у Постанові від 17 січня 1983 р. «Забезпечити робітників, що безпосередньо займались цими питаннями, відповідними нормативними документами, якими встановлені пільги та переваги для звільнених у запас воїнів інвалідів та сімей загиблих» [7, 6]. Водночас обком комсомолу мав забезпечити створення до кінця року в містах та районах, «де необхідно – на підприємствах», клубів воїнів-інтернаціоналістів, друковані органи (обласні, районні, міські), комітет телебачення та радіомовлення, військові комісаріати мали пропагувати досвід «земляків-інтернаціоналістів», показувати їхню «активну життєву позицію» в мирному житті [7, 7–8].

Слід вказати й те, що цей етап формування державної політики щодо воїнів-«афганців» відбувався за умов, коли «афганці» отримали змогу організовано висловитися щодо цього. 30 вересня 1987 р. під час роботи «дискусійних клубів» у рамках ІХ Республіканського зльоту комсомольців та молоді «Дорогами слави батьків» відбулася зустріч воїнів-інтернаціоналістів з очільниками комсомолу. Основні питання та пропозиції, що обговорювалися, С. Червонописький поділив на організаційні, пропагандистські, соціально-побутові, а також ті, що стосувались увічнення пам'яті загиблих бійців і проблем удосконалення військово-патріотичного виховання молоді, зміцнення кадрової та фінансової бази угруповань, які ним займалися [32, 74].

Ознайомившись із матеріалами цієї зустрічі, диференціюємо основні «питання та пропозиції» на наступні групи. Організаційно-пропагандистську групу складала питання створення республіканської ради воїнів-інтернаціоналістів і проведення республіканського зльоту «афганців», установа нагрудного знака «Воїн-інтернаціоналіст» та видання набору листівок-плакатів «Воїни-інтернаціоналісти – вихованці ЛКСМ України», проведення фестивалю солдатської пісні. Окрім цього, пропонувалося «більше розповідати про воїнів-інтернаціоналістів (зокрема, про їхні проблеми), ширше узагальнювати досвід роботи рад воїнів запасу й інформувати про це комсомольські комітети на місцях». Створити «нову правдиву телевізійну програму про армію» (телепрограму «Служу Радянському Союзу» більшість «афганців» вважали «казкою про армію»), у якій основну увагу необхідно звертати на особливості психологічної підготовки молоді до служби у Збройних силах, активно вико-

ристовувати хроніку Міністерства оборони щодо армій ймовірного противника тощо [29, 117].

Не могли «афганці» обійти стороною питання, пов'язані з увічненням пам'яті бойових побратимів. Серед пропозицій цієї групи було сприяння у створенні музеїв воїнів-інтернаціоналістів (радянсько-афганської дружби), вирішення питань із перейменування вулиць на честь загиблих воїнів-інтернаціоналістів, спорудженням бюстів і пам'ятників (зокрема, пам'ятників усім загиблим під час виконання інтернаціонального обов'язку) та дозволу робити на могилах «афганців» написи: «Загинув при виконанні інтернаціонального обов'язку» [29, 118].

Водночас «вчорашні» воїни-«афганці» вказували на непоінформованість як демобілізованих воїнів, так і сімей «афганців», які загинули, щодо прав на отримання пільг або ж на «затримання» їх оформлення зі сторони держслужб. Тому навколо цих питань окреслено складник соціального забезпечення «афганців»: питання відкриття рахунків рад, клубів воїнів запасу та перерахування на них частини коштів, зароблених студентськими загонами, продажу у воєнторгах за безготівковим розрахунком обмундирування для членів рад воїнів запасу, будівництво будинків для сімей загиблих та воїнів-інтернаціоналістів, які отримали поранення в Афганістані, диференціювання воїнів-інтернаціоналістів, які проходили військову службу в ДРА на тих, хто брав і тих, хто не брав участь у бойових операціях [29, 118, 119]. Щодо залучення «афганців» до виховання молоді пропонувалося «ширше залучати воїнів-інтернаціоналістів до військово-патріотичного виховання». Зокрема, воїнів-інтернаціоналістів та «активістів рад воїнів запасу» пропонувалося призначати керівниками початкової військової підготовки та залучати до роботи республіканського центру військово-патріотичного виховання молоді (який створювався). Щодо виховання на місцях пропонувалося використовувати «ставки» педагогів-організаторів при житлово-комунальних господарствах для організації роботи рад воїнів запасу, клубів воїнів-інтернаціоналістів, а самих воїнів-інтернаціоналістів рекомендувати для роботи з дітьми за місцем проживання (також на «ставки» педагогів-організаторів) [29, 117, 118]. Окрім того, «афганці» звертали увагу керівників комсомолу України на припинення роботи школи «Юних десантників» через «втручання райкому Компартії України Ленінградського району м. Києва» та продовження висвітлення у пресі інформації про керівника нікопольського клубу «Юний десантник», народного депутата СРСР, «афганця», який «самовідсторонився» від діяльності клубу. Порушувалося питання щодо того, «як бути з воїнами-інтернаціоналістами, які не хочуть займатися суспільною роботою» [29, 119].

У вказаний період керівництво комсомолу України подавало «воїнів-інтернаціоналістів» як приклад, взірець для наслідування. У контексті «перебудови ідейно-морального виховання молоді», підвищення її «суспільно-політичної та соціальної активності» Секретаріат ЦК ЛКСМ України в серпні 1987 р. вказував на необхідність розгорнути серед комсомольських об'єднань республіки змагання за право прийняти до своїх колективів воїнів-інтернаціоналістів та

перерахувати їхню заробітну плату в Радянський фонд миру, а також на розвиток матеріальної бази дитячих установ та шпиталів інвалідів війни. Створення в областях базових обороно-спортивних таборів, воєнно-патріотичних об'єднань та, знову-таки, рад воїнів запасу мало сприяти формуванню в молоді «якостей патріотів-інтернаціоналістів» [28, 73, 78]. Створення в кожному місті та районі ефективно діючих рад воїнів запасу мало на меті залучення їхніх членів до військово-патріотичного виховання підростаючого покоління у зв'язку з «перебудовою воєнно-патріотичного та фізичного виховання молоді», яку пропагував і проводив комсомол України. Бюро ЦК ЛКСМ України серед основних завдань і напрямів роботи в цій сфері вказувало на необхідність проведення Республіканського зльоту молодих воїнів запасу – активістів військово-патріотичного виховання молоді, у рамках якого варто забезпечити обмін практичною роботою, яку проводили міські та районні ради воїнів запасу, провести фестиваль солдатської пісні, створити Раду воїнів запасу при ЦК ЛКСМУ, розробити положення «Про воєнно-патріотичні об'єднання», «Про ради воїнів запасу». Термін реалізацій вказівок – 1988 р. [29, 30].

Окрім цього, на засіданні планувалося «вийти із пропозиціями» до ЦК ВЛКСМ про рішення установлення нагрудного знака «Воїн-інтернаціоналіст» (грудень 1987 р.), до політуправлінь військових округів щодо організації військово-патріотичних об'єднань та оборонно-спортивних таборів на базі військових частин та залучення офіцерів і сержантів (кадрових та тих, хто в запасі) для роботи у них на посадах командирів рот і взводів. Зокрема, воїнів-інтернаціоналістів планувалося направляти на навчання в педагогічні вузи на факультети з підготовки керівників військової підготовки [29, 41, 42].

Перегляд керівництвом республіки «ідейно-моральних», «військово-патріотичних» засад виховання молоді у вказаний період був на часі, окрім того, зумовлений наявністю проблем у молодіжному середовищі [3, 166]. С. Червонописький відзначав, що партійні та комсомольські очільники України з початком перебудови віднесли об'єднання «учасників спецоперації» (війни в Афганістані) до неформальних організацій. Однак зауважував, «мине небагато часу, і воїнів-інтернаціоналістів намагатимуться протиставити опозиційним об'єднанням та стануть проголошувати носіями нового – перебудовного – патріотизму» [33, 50]. Дослідник цитував виступи секретаря ЦК КПУ Ю. Єльченка у лютому 1988 р. та другого секретаря ЦК КПУ В. Івашка у квітні 1989 р., котрі наголошували на необхідності «дати здорову альтернативу негативним молодіжним захопленням та підтримати об'єднання із соціально-позитивною програмою діяльності та суспільно-корисною ініціативою... розвивати й збагачувати практику організації клубів воїнів-інтернаціоналістів» та вважали, що патріотизм у житті втілювали об'єднання військово-патріотичного характеру, у яких значну роль відігравали «хлопці демобілізовані із армії, багато з яких проходили службу в тяжких умовах Афганістану» [33, 50, 51].

Проблеми та потреби «афганців» доповідалися партійним очільникам. Зокрема, 20 січня 1988 р. на зустрічі демобілізованих воїнів із партійним функціонером, лектором ЦК КПУ В. Андрієнком «афганець», студент педінституту, член «обласної ради воїнів-інтернаціоналістів» М. Ковальчук доповідав про діяльність військово-спортивного клубу «Купол» (зі ста п'ятдесятьма підлітками, учнями шкіл, молоддю міста, займалось 17 «афганців» – студентів педінституту), зазначаючи, що умови для діяльності клубу не створені [8, 8]. Тому серед порушених на зустрічі питань були такі, у вирішенні яких «афганські» осередки потребували допомоги. Серед них – надання спортивного інвентарю військово-спортивному клубу при одній зі шкіл (як зазначалось, обласний комітет ДТСААФ такої допомоги не надавав, над школою не було відповідного «шефства»); вирішення питання створення клубу для підлітків – учнів, студентів Залізничного технікуму (не було коштів для оренди спортзалу технікуму, а запропонований час для занять – після 21-ї години – не можна було практично реалізувати); сприяння в наданні приміщення для Ради та об'єднання воїнів-інтернаціоналістів, адже обіцяне приміщення «віддали» під кооператив; прохання у придбанні магнітофона, грампластинок із «афганськими» піснями, пісенників, плакатів на «військово-патріотичну» тематику [8, 8, 9].

Представники «афганських» осередків вказували на незарахування роботи студентів-«афганців» в об'єднаннях із підлітками як педагогічної практики, відсутність порядку звільнення студентів від занять для роботи з молоддю, порушувалось питання про присвоєння школі або вулиці ім'я загиблого побратима В. Тарнавського (звертались у школу з проханням відкрити музей або куток пам'яті, присвячений бойовому подвигу). У цьому контексті в доповідній записці зазначалося: «Особливо багато говорилось про байдужість до них [«афганців». – Авт.] зі сторони обкому комсомолу, бюрократизм. Одностайно висловлювалась думка, що обком комсомолу далекий від живої справи. Воїни-інтернаціоналісти ставили питання про відкриття в парку “Дружби народів” “стіни” в пам'ять про загиблих в Афганістані, просили відкрити для цієї цілі рахунок у Держбанку, на який можна було б перераховувати кошти, зароблені на суботниках». З подібним листом звернулися до облвиконкому, однак відповіді не отримали» [8, 9]. Крім того, висловлювалися щодо можливості роботи в Нікарагуа в літній період та щодо дозволу одруженим студентам разом проживати в гуртожитку [8, 9].

Пропозиції воїнів-«афганців», учасників зустрічі були взяті до уваги зі сторони партійного керівництва, яке зобов'язало відповідальні органи (Обком ДТСААФ, Обком ЛКСМ, Замостянський районний комітет КПУ та ЛКСМУ, районний виконавчий комітет, Міський комітет КПУ) вирішити ці питання [8, 11, 12].

У 1988 р. обкоми КПУ (Вінницький, Волинський, Ворошиловградський, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Київський, Кіровоградський, Львівський, Полтавський, Харківський, Хмельницький, Черкаський, Чернігівський) подавали інформацію про виконання Постанови політбюро ЦК КПУ

«Про організацію виконання Постанови ЦК КПРС від 8 січня 1988 р. “Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань” від 1 березня 1988 р.» [23]. У звітах констатувалось утворення на місцях клубів воїнів-інтернаціоналістів, котрі відігравали вагомую роль у патріотичному та інтернаціональному вихованні молоді, у здійсненні заходів з увічнення пам'яті загиблих в Афганістані бійців, у створенні клубів, таборів військово-спортивної скерованості, у проведенні занять гуртків з військово-прикладних видів спорту [23, 8, 9, 16, 24]. У документах міститься інформація щодо об'єднань воїнів-інтернаціоналістів – клубів воїнів-інтернаціоналістів у Запорізькій області – «Обов'язок», «Пламя», Київській – «Воїн-інтернаціоналіст», Львівській – «Обов'язок», «Подвиг», «Милосердя», Хмельницькій – «Шурави» [23, 57, 72, 101, 161]. Згідно з даними обкомів, пам'ять загиблих воїнів увіковічувалась у назвах шкіл, вулиць, полів, піонерських дружин, у створенні музейних кімнат і куточків воїнів-інтернаціоналістів. У Харківській області «афганці» ініціювали спорудження монумента «Вірність» у пам'ять про загиблих «при виконанні інтернаціонального обов'язку» (кошти залучались із заробітку комсомольців, молоді на «суботниках», «недільниках», «ударних трудових вахтах») [23, 9, 90, 144].

Того ж року обласні комітети КПУ, Міністерство освіти, Держкомітет по професійно-технічній освіті, Українська республіканська рада профспілок двічі звітували про хід виконання Постанови ЦК Компартії України «Про заходи по реалізації в республіці настанов ХХVII з'їзду партії, січневого (1987 р.) Пленуму ЦК КПРС в галузі національних відносин, посиленню інтернаціонального та патріотичного виховання населення» від 11.08.1987 р. [22]. Центральною темою в інформаціях держорганів виступало «удосконалення патріотичного та інтернаціонального виховання населення». Щодо «афганців» у звітах партійне керівництво подавало таку ж за суттю та змістом інформацію щодо залучення їх до виховання (участь в організації «героїко-патріотичних» гуртків, клубів, таборів), увічнення пам'яті загиблих бійців [22].

Тогочасна державна політика щодо воїнів-інтернаціоналістів сприяла об'єднанню «афганських» організацій на всеукраїнському рівні. На засіданні Секретаріату ЦК ЛКСМ України 4 квітня 1988 р. було затверджено робочий план з підготовки Республіканського збору молодих воїнів запасу – активістів військово-патріотичного виховання молоді у м. Севастополі. Основними заходами там передбачалися партійно-комсомольські збори, вечір солдатської пісні, робота дискусійних центрів та круглого столу з обміну досвідом, відвідування військових захоронень, закладення алеї та пам'ятника воїнам-інтернаціоналістам [25, 67, 71]. С. Червонописький зауважував, що обласні організації «ветеранів Афганістану» остаточно сформувалися після всеукраїнського збору, який проходив через рік після союзного (у 1986 р. і 1987 р. у Мінську та Ашхабаді відбулись всесоюзні семінари голів рад воїнів запасу та Збір молодих воїнів запасу), оскільки партійне керівництво та очільники комсомолу в Україні не могли взяти на себе відповідальність «без вказівки згори» [32, 75]. Створення всеукраїнської

організації ветеранів Афганістану – Спілки воїнів-інтернаціоналістів України – відбулося 25 червня 1990 р. у Києві. Підтримуючи чисельні пропозиції рад воїнів запасу щодо створення самостійної громадської організації воїнів-інтернаціоналістів, ЦК ЛКСМ та Республіканська рада воїнів запасу провели установчу конференцію Союзу воїнів-інтернаціоналістів України. Тоді ж Бюро ЦК ЛКСМ України постановило підготувати проект договору щодо співпраці Спілки та ЛКСМУ та передати Спілці кошти, виділені на допомогу громадським організаціям, що співпрацюють з комсомолом (для використання їх за статутними цілями) [24, 11, 12]. Ще через рік, 25 червня 1991 р., відповідно до ухваленням Кабміном УРСР Постанови «Про сприяння діяльності Спілки воїнів-інтернаціоналістів України» її відділення звільнялись від сплати податку на прибуток, держмита та ін. [13, 160].

Отже, у виробленні державної політики щодо воїнів-«афганців» у радянський період (1980–1991) виокремлюємо два етапи, хронологічний рубіж між якими ознаменував початок «перебудовчих» процесів у державі. Норми соціального забезпечення для військових із числа ОКРВ були встановлені у 1983 р., фактично – на четвертому році війни. Водночас відсутність у документах Центрального комітету Компартії України інформації щодо воїнів-інтернаціоналістів до «перебудовчого» періоду вказує на відсутність скоординованої державної політики щодо «афганців». Натомість це супроводжувало максимальну ідеологізацію «афганського питання», замовчування реалій війни та участі в них радянських військових, не належне увічнення пам'яті загиблих «афганців» і те, що ідентифікація «афганців» залишалася на рівні самовизначення демобілізованих бійців.

Початок трансформаційних процесів внутрішньополітичного розвитку Радянського Союзу, XXVII з'їзд КПРС активізували перегляд радянським керівництвом «афганського питання». Зокрема, у частині вироблення державної політики щодо «воїнів-інтернаціоналістів». Крім того, такі системні недоліки у роботі із «воїнами-інтернаціоналістами», як відсутність системи обліку самих «афганців», їхніх запитів і потреб, відповідно – некоординованість щодо цього органів соціального забезпечення, керівництво ЦК КПУ, ЛКСМУ та обласних комітетів протягом 1987 р. окреслило основні напрями державної політики щодо воїнів-«афганців» та сімей загиблих воїнів. Серед них можемо виокремити соціальну, організаційну (утворення рад воїнів запасу, секцій, клубів воїнів-інтернаціоналістів та залучення осередків до виховної роботи з молоддю, як «суспільні» доручення), ідеологічно-пропагандистський складник (висування «афганців» на комсомольську роботу, перспектива вступу до лав КПРС, висвітлення героїзму та мужності «афганців» та їхнього досвіду в мирному житті), а також увічнення пам'яті загиблих «воїнів-інтернаціоналістів» (включення їхніх імен до «передових» молодіжно-комсомольських колективів, присвоєння вулицям імен загиблих бійців, відкриття музеїв, куточків пам'яті в навчальних закладах тощо).

Джерела та література:

1. «Я вас в Афганістан не посылал...» // Правда. – 1987. – № 217 (25204). – С. 3.
2. Авдони́на Н. Исполнившие интернациональный долг. Образ «афганца» в советских средствах массовой информации // Свободная мысль. – 2015. – № 5. – С. 189–206.
3. Багмет М., Сорока С. Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 164–181.
4. Варенников В.И. Неповторимое. Том 5. Часть VII. Афганістан. И доблесть, и печаль. Чернобыль. – М.: Советский писатель, 2001. – 448 с.
5. Данилова Н.Ю. Военнослужащие, воины-интернационалисты, ветераны: динамика правового статуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/505/693/1217/010Danilova.pdf>. – Назва з екрана.
6. Державний архів Вінницької області. – Ф. П-136. – Оп. 83. – Спр. 167. – 78 арк.
7. Там само. – Спр. 45. – 47 арк.
8. Там само. – Оп. 84. – Спр. 165. – 154 арк.
9. Державний архів Волинської області. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 20. – 16 арк.
10. ДАВО. – Ф.1. – Оп. 17. – Спр. 999. – 57 арк.
11. ДАВО. – Ф.1. – Оп. 22. – Спр. 5. – 67 арк.
12. Кости́ря А.А. Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганістане (1979–1989 гг.): монографія. – Київ: Медінформ, 2008. – 596 с.
13. Левчук К.І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996): монографія. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2010. – 320 с.
14. Левчук К.І. Створення та основні напрямки діяльності Української Спілки ветеранів Афганістану (1985–2000 рр.) // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 105. – С. 84–87.
15. Ляховский О. Трагедия и доблесть Афгана. – Москва: ГПИ «Искона», 1995. – 650 с.
16. Не дай, Отчизна, умолчать... Книга памяти. Афганістан. 1979–1989. Авт./сост. К.М. Калашникова. – СПб: ИПК «Вести», 1997. – 410 с.
17. Отвечая на вызов времени. Внешняя политика перестройки: документальные свидетельства. По записям бесед Горбачева с зарубежными деятелями и другим материалам. – М.: Весь мир, 2010. – 944 с.
18. Правда об Афганістане. Документы, факты, свидетельства. – М.: Издательство Агентства печати Новости, 1980. – 174 с.
19. Сенявская Е.С. Противники России в войнах XX века. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. – 288 с.
20. Справочник воина-интернационалиста: извлечения из законодательных актов о льготах и пособиях / Сост. М.С. Казакова. – М.: Воениздат, 1991. – 64 с.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 7. – Оп. 18. – Спр. 1451. – 177 арк.
22. Там само. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 1649. – 272 арк.
23. Там само. – Спр. 1845. – 197 арк.
24. Там само. – Ф. 7. – Оп. 11. – Спр. 2220. – 110 арк.
25. Там само. – Оп. 18. – Спр. 2061. – 139 арк.
26. Там само. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2642. – 249 арк.
27. Там само. – Оп. 11. – Спр. 1464. – 210 арк.
28. Там само. – Ф. 7. – Оп. 11. – Спр. 1996. – 110 арк.
29. Там само. – Оп. 18. – Спр. 1966. – 144 арк.
30. Там само. – Спр. 1995. – 107 арк.

31. Там само. – Оп. 20. – Спр. 3944. – 78 арк.
32. Червонописький С. Становлення «афганського» руху в УРСР (1980–1991 рр.) // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 66–81.
33. Червонописький С.В. Політичні та соціальні наслідки для України спецоперації СРСР в Афганістані 1979–1989 років і роль УСВА в їх подоланні: монографія. – Київ: Медінформ, 2008. – 156 с.

© **Дмитрий ОСТРОВИК**

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ ВОИНОВ-«АФГАНЦЕВ» В УКРАИНЕ 1979–1991 гг.

Государственная политика в отношении участников боевых действий должна представлять собой комплексную, целевую программу по обеспечению их потребностей и запросов в мирной жизни. Это и социальное обеспечение демобилизованных бойцов, меры медико-психологической реабилитации, надлежащие условия социальной адаптации и позиционирования их в социуме, возможность индивидуальной и коллективной самореализации ветеранов, составляющая национального воспитания подрастающего поколения и др.

В статье на основе архивных источников и литературы делается попытка осветить процесс формирования государственной политики в отношении демобилизованных воинов-«афганцев» в УССР в течение 1979–1991 гг. Согласно внутривнутриполитического развития СССР/УССР прослежена трансформация государственной политики в отношении «воинов-интернационалистов» и выделены два этапа, хронологический рубеж между которыми ознаменовало начало «перестроечных» процессов.

Указано, что установление определенных элементов социального обеспечения для «афганцев» – льгот «для военнослужащих, рабочих и служащих», из числа Ограниченного контингента советских войск и их семей произошло на четвертом году войны. Однако целостной государственной поддержки в отношении «воинов-интернационалистов» не существовало, реалии военной действительности были известны только демобилизованным бойцам, соответственно – идентификация «афганцев» оставалась на уровне самоопределения участников боевых действий.

Установлено, что на республиканском уровне государственная политика в отношении воинов-«афганцев» и семей погибших бойцов, в рамках которой прослеживается комплексность – выделяются организационная, пропагандистская, социальная составляющая, начала формироваться лишь с середины 1987, после ряда критических замечаний, прозвучавших на заседании Секретариата ЦК ЛКСМ Украины. После чего, как показал анализ документов областных органов власти (Винницкого и Волынского обкомов КПУ) государственная политика в

отношении «афганцев» содержала перечень организационно-практических мероприятий по поддержке «воинов-интернационалистов» в Украине.

Ключевые слова: Советский Союз, УССР, «афганская война», воины-«афганцы», государственная политика, совет воинов запаса, клубы «воинов-интернационалистов», увенчание памяти.

© Dmytro OSTROYK

TRANSFORMATION OF THE STATE POLICY OF THE SOVIET AUTHORITY ON THE WARRIERS-«AFGHANTS» IN UKRAINE 1979–1991

State policy on combatants should be a comprehensive, targeted program to ensure their needs and requests in peaceful life. This is the social security of demobilized fighters, measures of medical and psychological rehabilitation, proper conditions for social adaptation and their position in society, the possibility of individual and collective self-realization of veterans, a component of national education of the younger generation, etc.

In the article on the basis of archival sources and literature an attempt is made to highlight the process of formation of the state policy regarding demobilized warriors-«Afghans» in the Ukrainian SSR during 1979–1991. According to the internal political development of the USSR/USSR, a transformation of the state policy towards «international warriors» was observed and two stages, chronological range between which marked the beginning of «rebuilding» processes.

It was noted that the establishment of certain elements of the social security for the Afghans – privileges «for servicemen, workers and employees», from the Limited Contingent of Soviet troops and their families, was held on the fourth year of the war. However, there was no coherent state support for «warriors-internationalists», realities of military reality were known only to demobilized fighters, respectively, the identification of «Afghans» remained at the level of self-determination of combatants.

It was established that at the republican level, the state policy on warriors – «Afghans» and families of killed fighters, which sees the complexity – the isolated organizational, propaganda, social component began to be formed only in mid-1987, after a series of critical remarks made at the meeting Secretariat of the Central Committee of the LKMS of Ukraine. After that, as the analysis of the documents of the regional authorities (VNU and Volyn Regional Committees of the Communist Party of Ukraine) showed, the state policy on «Afghans» contained a list of organizational and practical measures to support «internationalist warriors» in Ukraine.

Keywords: Soviet Union, USSR, «Afghan war», warriors-«Afghans», state policy, for the sake of reserve warriors, clubs of «international warriors», accusations of memory.